УДК: 347.97
DOI https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.56

МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ СИСТЕМИ СУДОУСТРОЮ В ПРАВООХОРОННІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Митрофанов І.І.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри фундаментальних і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету імені Михайла Остроградського,
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-1967-1985,
mitrofanov@i.ua

Митрофанов І.І. Місце та значення системи судоустрою в правоохоронній політиці держави.
У статті досліджуються питання місця та значення суду в правоохоронній політиці через відсутність єдиного підходу щодо цієї проблематики в сучасній правовій літературі. Зазначається, що це призводить до ігнорування справжньої сутності судової системи та її значення у виробленні ефективної правоохоронної політики сучасної держави. При цьому можна дорікати в тому, що суди та судові органи не належать до правоохоронної системи України і ні про яку правоохоронну політику судової системи не можна вести розмову. Ось чому й необхідні відповідні пояснення про значення суду в модернових умовах, виходячи з реалій нашого майбутнього (післявоєнного) життя, а і в умовах військового протистояння. Саме тому метою статті вважається визначення місця та з'ясування ролі, яку відіграє суд в правоохоронній політиці в Україні. Констатується, що суд як орган судової влади здійснює правоохоронну функцію через встановлені нормативно-правовими актами відповідні повноваження із реалізації функції правової охорони. Розглядаються приклади участі системи судоустрою у формуванні правоохоронної політики держави. Робиться висновок про те, що реалізація правових позицій Верховного Суду, а також діяльність Конституційного Суду України із визнання неконституційними норм права дозволяють забезпечити захист прав громадян з боку держави через систему судоустрою. До того ж, відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки відносно застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні цих норм права. На нашу думку, це все є елементами правоохоронної політики з боку системи судоустрою, яка реалізується в правових позиціях із тлумачення норм права, що дозволяють здійснювати захист прав і свобод людини, юридичних осіб. Ці напрями діяльності судових органів у цілому впливають на правоохоронну політику, як безпосередньо в межах своєї діяльності, так і через взаємодію з іншими правоохоронними органами (Національною поліцією, прокуратурою, митницею, особами й органами, які виконують судові рішення, тощо) на республіканському та міжнародному рівнях, що дозволяє координувати, удосконалювати правозастосовні процедури, виробляти найбільш дієві засоби охорони та захисту прав і свобод громадян.

Ключові слова: механізм держави, суд, система судоустрою, політика держави з правової охорони, органи правової охорони, реформа системи судоустрою судовий прецедент.

Mitrofanov I.I. The place and significance of the judicial system in the law enforcement policy of the state.
The article examines the question of the place and importance of the court in law enforcement policy due to the lack of a unified approach to this issue in modern legal literature. It is noted that this leads to ignoring the true essence of the judicial system and its importance in the development of an effective law enforcement policy of the modern state. At the same time, one can criticize the fact that courts and judicial bodies do not belong to the law enforcement system of Ukraine and it is not possible to talk about any law enforcement policy of the judicial system. That is why appropriate explanations about the meaning of the court in modern conditions, based on the realities of our future (post-war) life, and in the conditions of military confrontation, are necessary. That is why the purpose of the article is to determine the place and

clarify the role played by the court in law enforcement policy in Ukraine. It is established that the court as a body of judicial power performs a law enforcement function through the relevant powers to implement the function of legal protection established by normative legal acts. Examples of the participation of the judicial system in the formation of law enforcement policy of the state are considered. It is concluded that the implementation of the legal positions of the Supreme Court, as well as the activity of the Constitutional Court of Ukraine in recognizing unconstitutional norms of law, allow to ensure the protection of citizens' rights by the state through the judicial system. In addition, in accordance with part 6 of art. 13 of the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges», conclusions regarding the application of legal norms set forth in the Supreme Court's rulings are taken into account by other courts when applying these legal norms. In our opinion, these are all elements of law enforcement policy on the part of the judicial system, which is implemented in legal positions on the interpretation of legal norms, which allow protection of the rights and freedoms of people and legal entities. These areas of activity of judicial bodies as a whole affect law enforcement policy, both directly within the scope of their activities and through interaction with other law enforcement bodies (National Police, Prosecutor's Office, Customs, persons and bodies that execute court decisions, etc.) on the republican and international level levels, which allows to coordinate and improve law enforcement procedures, to produce the most effective means of protection and protection of the rights and freedoms of citizens.

Key words: state mechanism, court, judicial system, state policy on legal protection, legal protection bodies, reform of the judicial system, judicial precedent.

Постановка проблеми. У сучасній правничій літературі відсутній єдиний підхід про місце та значення суду в правоохоронній політиці, що своєю чергою викликає багатовекторність думок щодо цієї проблематики. Такий стан речей іноді призводить до ігнорування справжньої сутності судової системи та її значення у виробленні дієвої правоохоронної політики сучасної держави. Зазвичай, мені можуть дорікати в тому, що суди та судові органи не належать до правоохоронної системи України і ні про яку правоохоронну політику судової системи не можна вести розмову. Ось чому й необхідні відповідні пояснення про значення суду в модернових умовах, виходячи з реалій нашого майбутнього (післявоєнного) життя, а і в умовах військового протистояння.

Стан опрацювання цієї проблематики. Суттєвий внесок у розроблення теоретичного підґрунтя організації та діяльності органів правоохорони та судової системи, що може виступити доктринальним фундаментом дослідження місця та значення суду в правоохоронній політиці держави, зробили як вітчизняні, так і зарубіжні вчені: М.О. Баймуратов, О.М. Бандурка, Ю.Г. Барабаш, Д.М. Бєлов, В.О. Боняк, О.М. Головко, В.Ю. Калугін, А.М. Колодій, В.П. Колісник, О.В. Косаревська А.М. Куліш, А.М. Кучук, В.В. Кравченко, М.В. Лошицький, В.Т. Маляренко, Л.Г. Матвєєва, О.І. Миколенко, С.І. Мінченко, Н.А. Мяловицька, О.В. Марцеляк, О.В. Негодченко, А.Ю. Олійник, М.П. Орзіх, О.І. Плужнік, В.Ф. Погорілко, В.О. Серьогін, О.В. Скрипнюк, В.Л. Федоренко, В.Я. Тацій, О.В. Тимощук, Ю.М. Тодика, О.Д. Тихомиров, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, Н.С. Юзікова й інші науковці.

Метою статті є визначення місця та з'ясування ролі, яку відіграє суд в правоохоронній політиці в Україні.

Виклад основного матеріалу. Задля досягнення мети стаття ми виходимо з того, що правоохоронною політикою визнаємо науково аргументовану, послідовну та системну діяльність державних і недержавних структур щодо підвищення дієвості охоронної функції права, удосконалення правоохорони й усієї правоохоронної системи. Правоохоронні органи в механізмі держави необхідно досліджувати з огляду на засаду поділу влади і її ролі в соціумі та державі. Правоохоронними органами є спеціально уповноважені державні органи, що забезпечують дотримання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку із додержанням встановлених законом правил і процедур відповідно до своєї компетенції. На відміну від інших систем державних органів, система правоохоронних органів не має традиційної організаційної побудови (наприклад, система органів виконавчої влади), а вважається цілісною сукупністю, системоутворюючим чинником якої є не організаційний, а функціональний критерій – безпосередньо правоохоронна діяльність, що полягає, головним чином, в охороні і захисті права [1, с. 423].

В сучасній Україні державна влада здійснюється законодавчими, виконавчими та судовими органами, які самостійні у своїй діяльності. Специфічне місце в механізмі правової регуляції посідає судова влада, яка виконує свої функції за допомогою системи судоустрою. Суд як орган судової влади

здійснює правоохоронну функцію через встановлені нормативно-правовими актами відповідні повноваження із реалізації функції правоохорони. Так, Н.С. Юзікова зазначає, що «незалежність та відокремленість судової системи не відокремлює ці органи від держави та державних органів. Тому цілком логічно розглядати суди у системі правоохоронних органів, що здійснюють правоохоронні функції держави» [2, с. 8].

У спеціалізованій літературі правоохоронна система традиційно складається із усього силового блоку правоохоронних органів, проте єдиний підхід до визначення поняття «правоохоронні органи» відсутній. «Так, одні науковці, спираючись на Основний Закон держави вважають, що правоохоронними є державні та громадські формування, наділені правоохоронними функціями. Інші розглядають поняття «правоохоронні органи» у широкому і вузькому розумінні. При цьому перша група науковців до правоохоронних органів у їх широкому розумінні відносить усі державні органи, наділені повноваженнями у галузі контролю за дотриманням законності та правопорядку в державі, а представники другої групи науковців схиляються до вузького розуміння правоохоронних органів, до яких вони відносять лише державні органи, спеціально створені для забезпечення законності та правопорядку і боротьби зі злочинністю, яким з цією метою надані повноваження застосовувати передбачені законом заходи державно-владного впливу на осіб, які вчинили правопорушення, з метою їх покарання та виправлення, а також застосування щодо них заходів із ресоціалізації у громадянське суспільство [1, с. 420].

Судові органи, що, на наш погляд, також включаються до правоохоронного механізму забезпечення та захисту прав, свобод і законних інтересів людини, юридичних осіб, держави, у структурі правоохоронної системи перебувають на її вершині, оскільки за законом і Конституцією України тільки суд вирішує спори про право, установлює юридичні факти, здійснює нормоконтроль, тлумачить нормативно-правові акти, виробляє правові позиції, що є обов'язковими для правозастосовувача. Органи суддівського самоврядування формують головні положення правоохоронної політики, порушуючи актуальні питання перспективи судової системи, що прямо перетинаються із суміжними системами правоохоронних органів, що своєю чергою уможливлює формування єдиних підходів в охороні права. Виходячи із цього, вироблення концептуальних положень правоохоронної політики неможлива без судової системи.

Суди як активні суб'єкти правоохоронної політики здійснюють свою діяльність через конституційне, адміністративне, кримінальне, цивільне та господарське провадження, а так само за допомогою органів суддівського самоврядування та врядування (Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів України). Держава всіляко підтримує судову діяльність тому, що розбудова незалежної судової влади та дієвого правосуддя є процесом, що не обмежується часовими межами та вимагає певного правового регулювання на ґрунті виробленої правоохоронної політики, здатної формувати інститути судової влади. Практичне втілення цієї політики реалізується вже сьогодні завдяки Стратегії розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки, затвердженої Указом Президента України від 11.06.2021.

Указана Стратегія має на меті вдосконалення системи правосуддя, що полягає у визначенні головних напрямів і пріоритетів подальшої модернізації законодавства України щодо судоустрою, статусу суддів і судочинства у взаємозв'язку та взаємодії із іншими інститутами правосуддя для практичної реалізації засади верховенства права, дієвого та справедливого судочинства, зміцнення функціонального фундаменту організації судової влади згідно із стандартами захисту прав людини та цінностей, зафіксованих у Конституції України та міжнародно-правових зобов'язаннях України.

Закріплена в зазначеній Стратегія мета дає новий поштовх формуванню та перспективі правоохоронної політики. Основна діяльність судової системи безпосередньо пов'язана зі здійсненням правосуддя всіма судовими інстанціями, що складають систему судоустрою України (ч. 3 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів»). Конституційний захист і охорона прав і свобод людини та громадянина, юридичних осіб, трактування Конституції України, чинних міжнародних договорів України, нормативно-правових актів республіканського значення (правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим), регіонального рівня, перевірення їх на відповідність Конституції України, регіональному законодавству тощо цілком і повністю здійснюється Конституційним Судом (далі – КСУ).

Суттєвого конституційного перевіряння зазнав кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК), окремі його приписи стають предметом розгляду КСУ, а увалені внаслідок цього рішення

містять правові позиції, що регулюють ті відносини, щодо яких норми закону визнані неконституційними. Так, у Рішенні в справі за конституційною скаргою О.В. Кротюка щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 частини першої статті 284 Кримінального процесуального кодексу України (справа щодо презумпції невинуватості) КС України дійшов висновку, що п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК, за яким закривається кримінальне провадження в тому випадку, якщо набрав чинності закон, яким скасовується покарання за діяння, вчинене особою, зафіксована конституційно обумовлена підстава для закриття такого провадження, що відповідає фундаментальним засадам зворотної дії в часі більш м'якого закону про кримінальну відповідальність (nullum crimen, nulla poena sine lege). Із огляду на невідворотні негативні наслідки для репутації, честі та гідності особи в результаті закриття щодо неї кримінального провадження за нереабілітаційною підставою, визначеною оспорюваним положенням ст. 284 КПК, КСУ вважає, що словосполучення «вчинене особою», яке фігурує в цьому приписі, практично вказує на безапеляційну винуватість цієї особи у вчиненні делікту, що до його депеналізації вважався кримінальним правопорушенням. КСУ виробив правову позицію, за якою п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК визнається взагалі таким, що не відповідає приписам ст.ст. 3, 8, 28, 55, 62 Конституції України. КСУ установив неконституційність п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК і зобов'язав Верховну Раду України привести нормативне регулювання, визначене п. 4 ч. 1 ст. 284 КПК у відповідність із Конституцією України та зазначеним Рішенням [3].

КСУ розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою П.О. Марго щодо відповідності Конституції України (конституційності) п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК) і визнав їх неконституційними, оскільки за цими положеннями ЦПК унеможливлюється поновлення судом строку на подання особою, яка є стороною, третьою особою в справі, розглянутій третейським судом, заяви про скасування рішення третейського суду. КСУ зобов'язав Парламент України протягом трьох місяців з дня припинення чи скасування воєнного стану, введеного Указом Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022, привести нормативне регулювання, визначене п. 1 ч. 5, ч. 7 ст. 454 ЦПК, у відповідність до Конституції України та цього Рішення [4].

КСУ у справі за конституційними скаргами М.А. Ковтун, Н.В. Савченко, І.Д. Костоглодова, В.І. Чорнобука щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення ч. 5 ст. 176 КПК установив, що ці положення допускають застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою, ґрунтуючись на суто формальному судовому рішенні, що суперечить засаді верховенства права. В оспорюваній нормі обґрунтовується потреба в триманні під вартою тяжкістю злочину, що не забезпечує балансу між метою його застосування в кримінальному провадженні та правом особи на свободу та особисту недоторканність. На думку КСУ, законотворець, встановивши винятково тримання під вартою щодо осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочинів, зафіксованих ст.ст. 109–114^1, 258–258^5, 260, 261 Кримінального кодексу України (далі – КК), не дотримав зазначених вимог. Саме тому КСУ визнав таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення ч. 5 ст. 176 КПК України, яким передбачено, що запобіжні заходи у вигляді особистого зобов'язання, особистої поруки, домашнього арешту, застави не можуть бути застосовані до осіб, які підозрюються або обвинувачуються у вчиненні вказаних злочинів [5].

На жаль, судова система України не має права законодавчої ініціативи. При цьому, на думку С.М. Гусарова, поняття «законодавча ініціатива», в межах парламентської законодавчої процедури, має як мінімум два основних значення: 1) як одна із стадій законодавчого процесу; 2) як певне приватне право уповноважених суб'єктів із внесення проектів законів в законодавчий орган. Правом законодавчої ініціативи є можливість вносити в Парламент України законопроекти, тобто попередні тексти законів. Йому кореспондує обов'язок законодавчого органу обговорювати питання стосовно ухвалення цих законопроектів до розгляду. Отже, законодавча ініціатива визнається однією із форм участі суб'єктів держави в законодавчій процедурі [6, с. 55].

Згідно із ч. 1 ст. 93 Конституції України, п. 4 ч. 1 ст. 11, ст. 12 Закону України «Про статус народного депутата України» та ч. 1 ст. 89 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» народні депутати України мають право законодавчої ініціативи, яке ними здійснюється як індивідуально, так і колективно. Окрім народних депутатів, право законодавчої ініціативи у Парламенті України так само належить Президенту України та Кабінету Міністрів України. Отже, ні Конституційний Суд України, ні Верховний Суд не мають права законодавчої ініціативи. На думку окремих вчених, головним призначенням суду є не стільки вирішення спорів, скільки формування права та правової політики. Нормотворчість судді, яка носить «крапковий» характер, є настільки ж не-

обхідною процедурою, як і законотворчість. І лише в сукупності обидві ці процедури утворюють правотворчість. Зовні це може виглядати довільним процесом, але свавілля починається в тому разі, якщо відсутній прецедент. Тому настав момент теоретичного осмислення процесу формування права суддею [7, с. 104–106]. Здається, такий новаторський підхід до теоретичної проблематики створення суддівської норми підтримується багатьма вченими, але є й супротивники цього (вони не визнають роль судового прецеденту).

Судовий прецедент можна розглядати як форму існування норми права у вигляді акта індивідуального правозастосування. Такий підхід уважається припущенням, а не твердженням тому, що за структурою та змістовним навантаженням судовий прецедент є складним і неоднозначним явищем... У складі судового прецедента наявні два аспекти щодо: 1) сутності правової позиції судді, що висловлена під час розгляду конкретної справи й є підставою рішення суду в цій справі. Англійським правом така складова рішення називається ratio decidendi [8, с. 88]. Правова позиція – підсумоване уявлення суду з конкретних проблем права. Правова позиція – орієнтир в проблемах права, що формується Конституційним Судом України і Верховним Судом; 2) поглядів, аргументів суддів, які обґрунтовують потрібність та переконливість прийняття рішення або його неухвалення, що не склали підстави для рішення суду. Ці аргументи не визнаються обов'язковими для судового рішення та здебільшого мають значення «попутно сказаного» – obiter dictum [9, с. 366]. Розглядаючи справу, суддя резюмує обставини справи, аргументи й обговорення певних питань права. Проте не все висловлене суддею в його висновках у справі створює судовий прецедент, а лише його правова аргументація. Слова суддів, їх особлива думка, які не застосовані в справі, зазвичай називають позасудовими заявами, що не мають, як правило, ніякої обов'язкової сили. Суддя, який не погодився з рішенням, вправі письмово викласти свою особливу думку, яка додається до матеріалів справи. Щодо української правової системи права, слід розглядати судовий прецедент з огляду на роль судів у формуванні права: вплив рішень вищих судів з конкретних справ; вплив постанов Пленумів Верховного суду та Касаційних судів; значення рішень Конституційного Суду України; значення і вплив рішень Європейського Суду на правову систему України [10, с. 14].

Отже, теоретичне дослідження суддівської норми має проводитися з урахуванням усіх позитивних поглядів на означену проблему. Процес формування суддею права слід відносити до певного виду правоохоронної політики тому, що через створення судової норми (прецеденту) регулюються суспільні відносини, які не повною мірою регламентовані нормою права. Так, окремі постанови Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (далі – КГС) стають прецедентами. Наприклад, Постановою КГС від 20 вересня 2022 року у справі № 904/7518/21 була сформована правова позиція за результатами розгляду позову ТОВ «ЕСК» до Головного управління Держпраці (далі – ГУ Держпраці), відділу Державної виконавчої служби міжрегіонального управління Міністерства юстиції та Головного управління Державної казначейської служби України. Правова позиція КГС полягає в тому, що рішення ГУ Держпраці (державного органу), що в подальшому були скасовані адміністративним судом за результатами їх оскарження, призвели до понесення позивачем вимушених витрат, які складаються із сум неправомірно нарахованих штрафів, виконавчого збору та витрат виконавчого провадження. Ці витрати позивача за своїм правовим змістовним навантаженням визнаються майновою шкодою, завданою позивачеві незаконними рішеннями ГУ Держпраці. Причому відповідно до положень ст.ст. 1166, 1173, 1174 Цивільного кодексу (далі – ЦК) України скасування незаконного рішення надає право на відшкодування збитків незалежно від вини органу, який ухвалив подібне рішення [11].

Правові позиції Верховного Суду більш оперативно заповнюють те, що законодавець недостатньо точно сформулював, ухвалюючи закон. Одним із прикладів може слугувати огляд правових позицій ККС ВС за листопад 2021 року. У цьому огляді викладені правові позиції щодо проблем: 1) кримінального права: а) визначення підстави й умов звільнення особи від покарання за вчинення делікту, визначеного ч. 1 ст. 309 КК України; б) тлумачення поняття «уразливий стан особи» як ознаки торгівлі людьми (ст. 149 КК України) та чи є обов'язковим висновок експерта для визначення такого уразливого стану особи; в) кваліфікацію за ст. 301 КК України тощо; 2) кримінального процесуального права України: а) чи підлягає апеляційному оскарженню ухвала місцевого суду про повернення обвинувального акта прокурору, згідно з яким особа обвинувачується у вчиненні кримінального проступку, для його внесення до суду з урахуванням вимог гл. 25 КПК України; б) на кого покладаються всі процесуальні витрати, понесені органом досудового розслідування та пов'язані з розслідуванням справи, якщо потерпілий у справі приватного обвинувачення відмовився від обвинувачення, а суд закрив кримінальне провадження; в) яким вимогам повинен відповідати статист, який залучається слідчим

до проведення слідчого експерименту тощо [12].

Висновки. Реалізація правових позицій Верховного Суду, а також діяльність КС із визнання неконституційними норм права дозволяють забезпечити захист прав громадян з боку держави через систему судоустрою. До того ж, відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» висновки відносно застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду, враховуються іншими судами при застосуванні цих норм права. На нашу думку, це все є елементами правоохоронної політики з боку системи судоустрою, яка реалізується в правових позиціях із тлумачення норм права, що дозволяють здійснювати захист прав і свобод людини, юридичних осіб. Ці напрями діяльності судових органів у цілому впливають на правоохоронну політику, як безпосередньо в межах своєї діяльності, так і через взаємодію з іншими правоохоронними органами (Національною поліцією, прокуратурою, митницею, особами й органами, які виконують судові рішення, тощо) на республіканському та міжнародному рівнях, що дозволяє координувати, удосконалювати правозастосовні процедури, виробляти найдієвіші засоби охорони та захисту прав і свобод громадян. Для реалізації правоохоронної політики в судовій діяльності виникає потреба в зміцненні судової влади в державному механізмі (надання права законодавчої ініціативи КС і Верховному суду) й оптимізація обсягу її повноважень; перспектива правничого статусу суддів і підвищення рівня їх правосвідомості; забезпечення транспарентності правосуддя; легальне визнання правового прецеденту як джерела права; підвищення рівня та культури виконання актів, що ухвалюються в системі судоустрою.

Список використаних джерел:

1. Зайченко В.В., Лаптева А.В. Роль і місце правоохоронних органів у правовій державі. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки.* 2013. Вип. 23. С. 419–424.
2. Юзікова Н.С. Судові та правоохоронні органи України : навчальний посібник. вид. 4-те, пєреробл. і допов. Київ : Істина, 2006. 320 с.
3. Рішення другого сенату Конституційного Суду України від 8 червня 2022 року № 3-р(II)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 52. Ст. 3010.
4. Рішення другого сенату Конституційного Суду України від 6 квітня 2022 року № 2-р(II)/2022. *Офіційний вісник України*. 2022. № 34. Ст. 1881.
5. Рішення Конституційного Суду України від 25 червня 2019 року № 7-р/2019. *Офіційний вісник України*. офіційне видання. 2019. № 62. Ст. 2161.
6. Гусаров С.М. Суб'єкти *законодавчої ініціативи* в Україні. *Наше право*. 2015. № 6. С. 54–60.
7. Материалы III Международной научной конференции «Теоретические и практические проблемы правоприменения». *Российское правосудие*. 2008. № 7. С. 104–106.
8. Кросс Р. Прецедент в английском праве / под общ. ред.: Ф. Решетников (предисл.); пер., предисл.: Т. Апарова. Москва: Юрид. лит., 1985. 238 с.
9. Шевчук С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні. Київ: Реферат, 2007. 640 с.
10. Ніколенко Л.М. Щодо визначення судового прецеденту в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО*. 2014. № 27. Том 2. С. 11–15.
11. Постанова Верховного Суду від 20 вересня 2022 року в справі № 904/7518/21. URL: https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/106380293 (дата звернення: 13.10.2022).
12. Верховний Суд опублікував огляд правових позицій ККС ВС за листопад 2021 року. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1244783/ (дата звернення: 13.10.2022).